

Μνήμων

Τόμ. 10 (1985)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ

Δ. ΑΝΩΓΕΙΑΤΗΣ: Δημογραφικές πληροφορίες για την Ελλάδα από περιηγητές (1800-1821) ● Μ. ΚΟΥΒΑ - ΚΑΡΑΛΕΚΑ: Κατάλογος 'Ιστορικού 'Αρχείου Ζακύνθου ● Δ. ΛΟΥΛΕΣ: 'Η δολοφονία του Ι. Καποδίστρια και ή Ρωσία ● Κ. ΝΤΟΚΟΣ: 'Η μετοικασία των 'Αθηναίων στην Πελοπόννησο και ή πρώτη φάση του 'Επαναστατισμού τους (1688 - 1691) ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Συμβολή στην ιστορία της 'Ελληνικής 'Αριστοκρατίας (1849 - 1857) ● ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ: 'Η 'Εθμική παράδοση στην ονοματοθεσία και ό Διαφορισμός. 'Ενα παράδειγμα από την 'Αχαΐα ● ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ: 'Εμμονοϊβή Τροχάνης. 'Ενας μύθος διάσημος του ΙΗ' αιώνα ● ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ: 'Η 'Εφημερίδα «Καμπάνια», «'Όργανο των 'Ελλήνων και των ντόπιων συμφορόντων», Μυτιλήνη 1923 - 24 ● Φ. ΗΛΙΟΥ: Δέκα 'Εκδόσεις της τυπογραφίας Γλακή με 'Επιμέλεια του 'Αββα Γραβενίτου ανά χρόνια 1673-1674 ● ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ - ΚΑΤΣΙΔΑΚΗ: 'Ο ρόλος της Δάσκαλης του Λονδίνου στην πύση του 'Αγγουστίνου Καποδίστρια ● Κ. ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ: Οι 'Εμπορικές συντροπές στη Λευκάδα σύμφωνα με το 'Αρχείο του Γ. Ζαμπέλη (1734-1743) ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Μυθιστορήματα, άγορά και παραγωγή του βιβλίου, Σκέψεις γύρω από μία πληροφορία των μέσων του 19ου αιώνα ● Φ. ΗΛΙΟΥ: 'Εκδόσεις των «'Ανδραγαθειών Μιχαήλ Βασιλάου» και ένας βιβλιοκατάλογος του Βοστών ● Γ. ΚΥΠΡΟΜΗΛΙΔΗΣ: 'Ο Κερφός μελετητής του Βενήθι ● ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΜΠΑΛΑΤΑ: 'Αποστολές βιβλίων στη βιβλιοθήκη της Χίου. Στοιχεία από την 'Αλληλογραφία 'Αδαμάντιου Κοραή και 'Αλέξανδρου Βασιλείου (1799-1817)

ΑΘΗΝΑ 1985

Η ΕΘΙΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ. ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΧΑΪΑ

ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ

doi: [10.12681/mnimon.330](https://doi.org/10.12681/mnimon.330)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΡΟΥΛΙΑ Λ. (1985). Η ΕΘΙΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ. ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΧΑΪΑ. *Μνήμων*, 10, 187–201. <https://doi.org/10.12681/mnimon.330>

Η ΕΘΙΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΧΑΪΑ

Τὸ θέμα τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ὀνοματοθεσίας, ἄρρηκτα δεμένο μὲ τὴν ἀνθρώπινη προσωπικότητα, ἐνδιαφέρει ἄμεσα τὸν ἐρευνητὴ τῆς ἱστορίας ποὺ μελετᾶει τὴν ἀνθρώπινη ἐνότητα μέσα στὴν κοινωνικὴ ὁμάδα στὴν ὁποία ἀνήκει. Τὸ προσωπικὸ ὄνομα ποὺ ἔχει συνδεθεῖ κατὰ παράδοση, στὰ χρόνια τοῦ χριστιανισμοῦ, μὲ τὸ μυστήριον τῆς βαπτίσεως,¹ ἔχει ἀπασχολήσει ὡς σήμερα τὴν ἑλληνικὴ ἐπιστῆμη, κυρίως ἀπὸ γλωσσικὴ καὶ λαογραφικὴ ἄποψη.² Ὁ σχηματισμὸς καὶ ἡ προέλευση τοῦ ὀνόματος, οἱ δοξασίες καὶ τὰ ἔθιμα ποὺ ἐπικράτησαν μέσα στὸν χρόνο, στὶς διάφορες ἑλληνικὲς περιοχές, κατὰ τὴν ὀνοματοθεσίαν, ἔχουν ἐξετασθεῖ μὲ βάση τὴν ποικίλη πληροφόρηση, ὅση ἔχει ὡς τώρα ἀποθησαυρισθεῖ. Ὅμως, ὅπως ἔχει κιόλας ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐιδικούς, ἡ ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὸ ὄνομα ἀποσκοπεῖ στὴν μελέτη τοῦ συνολικοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐνὸς λαοῦ· συνεπῶς δὲν ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὰ ἀντικείμενον μελέτης ἐπιμέρους μόνον ἐπιστημονικῶν κλάδων τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ ἐντάσσεται σὲ γενικότερες θεωρήσεις τῆς.

Ἀποτέλεσμα ἀτομικῶν ἐπιλογῶν, ἀλλὰ καὶ ἔκφραση συλλογικῶν νοοτροπιῶν, ἡ ὀνοματοθεσία στάθηκε κάποτε καὶ ἔκφραστὴς ἰδεολογικῶν τάσεων καὶ ἀντιθέσεων ποὺ χάραζαν ἢ καὶ διαμόρφωσαν κάθε φορὰ τὸν χαρακτήρα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Θυμίζω, λόγου χάρι, τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ χριστιανισμοῦ ὅταν ἡ Ἐκκλησία, στὴν προσπάθειά της νὰ ἐπιβάλει

* Ἀνακοίνωση στὸ «Βοηθ. Τοπικὸν Συνέδριον Ἀχαϊκῶν Σπουδῶν, Καλαβρυτὰ 25 - 27 Ἰουνίου 1983».

1. Ἡ «ὀνομαστήριος» ἡμέρα ἀρχικὰ δὲν συνέπιπτε πάντοτε μὲ τὴν βάπτισιν, πβ. Φαίδων Ι. Κουκουλῆς, «Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν», *ΕΕΒΣ* 14 (1938), στίς σ. 134 καὶ 139. Παντελεήμονος μητρ. Θεσσαλονίκης, «Ἡ ἱεροτελεστία τῆς ὀνοματοθεσίας», *Ἐκκλησία*, ἀρ. 15, Αὐγ. 1965, σ. 417 - 8.

2. Δικαῖος Β. Βαγιακάκος, «Σχεδιάσμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι 1833 - 1962», Ἀθήνα 1964, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. Ἀθηνᾶ, τόμος 66 (1962), σ. 300 - 424 καὶ τόμ. 67 (1963 - 1964), σ. 135 - 369 καὶ ἐιδικότερα σ. 145 - 369.

τή νέα θρησκεία και να ξεουδετερώσει την ειδωλολατρεία, θα επιδιώξει να παραμερίσει τα μυθολογικά και ιστορικά όνόματα, συσταινοντας να δίνονται κατά προτίμηση εκείνα των χριστιανών αγίων.³ Ἡ ονοματοθεσία ἀρχαίων ονομάτων διακόπτεται τότε, σχεδὸν ὀλότελα, μὲ μόνες ἐξαιρέσεις τὶς περιπτώσεις ὅπου παρόμοια ὀνόματα εἶχαν περάσει στὸ χριστιανικὸ ἔορτολόγιο. Γιὰ τὶς περιπτώσεις μετονομασίας λογίων θὰ μιλήσουμε στὴ συνέχεια. Ἡ συνήθεια τῶν ἀρχαίων ονομάτων θὰ ἐμφανιστεῖ πάλι, πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα, μέσα ἀπὸ καινούριους ἀγῶνες γιὰ ἀνανέωση, ποὺ ἀντλοῦν τὰ πρότυπά τους ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα καὶ τὰ διδάγματά της. Τὸ φαινόμενο δὲν εἶναι ἑλληνικὸ· εἶναι καὶ ἑλληνικὸ στὸ μέτρο ποὺ οἱ Ἑλληνας μετέχουν σ' ἓνα εὐρύτερο εὐρωπαϊκὸ κίνημα.⁴

Σημαντικὴ θέση στὴ μελέτη τῆς ονοματοθεσίας κατέχει τὸ ζήτημα τῆς ἐπιλογῆς τοῦ ὀνόματος. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ μάλιστα ἡ λαογραφία, οἱ λαοί, στὰ πρωτόγονα στάδια τοῦ βίου τους, προσέδιναν στὸ ὄνομα μαγικὴ δύναμη ποῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ὑπάρχουσα τότε πεποιθση, ἐπιδρούσε στὴν μετέπειτα τύχη τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι πίστευαν ὅτι ἡ σωστὴ ἐκλογὴ θὰ ἔφερνε καὶ τὴν ποθοῦμενη εὐτυχία.⁵ Στὴν σημερινὴ ἀνακοίνωση δὲν θὰ ἐπανελάβουμε ὅλα ὅσα ξεχον διεξοδικὰ γραφεῖ γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ἐκλογῆς τοῦ ὀνόματος. Θὰ ἐπισημάνουμε μόνο δύο στοιχεῖα ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ πιὸ ἄμεσα : τὴν πίστη ποῦ ἀναπτύχθηκε, παράλληλα μὲ τὴν ἐξάπλωσι τοῦ χριστιανισμοῦ, γιὰ τὴν προστασία ποῦ δεχόταν τὸ ἄτομο ἀπὸ τὸν Ἅγιο τοῦ ὁποῦ ἔφερε τὸ ὄνομα⁶ καί, ἀκόμα, τὴν συνήθεια ποῦ ἐξελίχθηκε σὲ ἔθιμικὴ παράδοσι, βαθιὰ ριζωμένη καὶ σήμερα, κι ὄχι μόνο στὸν τόπο μας, νὰ δικαιωνίζονται τὰ ὀνόματα τῶν προγόνων στοὺς ἀπογόνους, συνήθεια ποῦ ἀπέρρευσε ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴ θεώρησι ὅτι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο δικαιωνίζεται ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀτόμου ποῦ ἔφυγε καὶ ἐξασφαλίζεται ἡ συνέχεια στὴν οἰκογένεια.⁷

3. «Μὴ τοίνυν μηδὲ ἡμεῖς τὰς τυχοῦσας προσηγορίας ἐπιτιθῶμεν τοῖς παισίν, μηδὲ τῶν πάππων, καὶ τῶν ἐπιπάππων, καὶ τῶν πρὸς γένους διαφερόντων τὰς ονομασίας αὐτοῖς χαρίζομεθα, ἀλλὰ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν τῶν ἀρετῇ διαλαμπάντων, τῶν πολλὴν παρρησίαν πρὸς τὸν Θεὸν ἐσχηκότων» συνιστᾷ ὁ Ἱ. Χρυσόστομος στοὺς χριστιανούς, Migne, P.G. τ. 53, στ. 179, πβ. Φαίδων Ι. Κουκουλές, ὁ.π., σ. 135. Δ.Β. Οἰκονομίδης, «Ὄνομα καὶ ονοματοθεσία εἰς τὰς δοξασίας καὶ συνηθείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ», *Λαογραφία* 1(1962), 475.

4. Κ. Θ. Δημαράς, «Ψυχολογικὸι παράγοντες τοῦ Εἰκοσιένου», Ἀθῆνα 1957, σ. 7 - 13 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. *Σπουδαί τῆς Α.Σ.Β.Σ.*) καὶ γενικότερα τοῦ ἴδιου, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», στὸν τόμο *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός*, Ἀθῆνα 1983, σ. 23 - 119, γιὰ τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα : σ. 58 - 60.

5. Στίλπ. Π. Κυριακίδης, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Μέρος Α'*, *Μνημεῖα τοῦ Λόγου*, Ἀθῆνα 1965, σ. 353 - 355, Δ. Β. Οἰκονομίδης, ὁ.π., σ. 447 - 653.

6. Φαίδων Ι. Κουκουλές, ὁ.π., σ. 135, σημ. 4.

7. Δ. Β. Οἰκονομίδης, ὁ.π., σ. 459 κέ.

Κοντά, όμως, στις εκφράσεις αυτές για άναζήτηση προστασίας (μαγική δύναμη—θρησκευτική πίστη—οικογένεια), τὰ δνόματα, με τὸν ἰσχυρὸ συμβολισμό με τὸν ὁποῖο ἦταν πάντοτε φορτισμένα, καλοῦνται συχνὰ νὰ καλύψουν κι ἄλλες ἀνθρώπινες ἀνάγκες, νὰ ὑπηρετήσουν ἄλλες σκοπιμότητες : τοὺς ἀνεκπλήρωτους πόθους, τοὺς ὀραματισμούς, τὶς ἰδεολογικὲς τοποθετήσεις, ἀκόμη καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ονοματοθετῶν, τῶν γονέων, τῶν ἀναδόχων καὶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις μετονομασιῶν, τῶν ἰδίων τῶν ἀτόμων. Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν σύνδεσή του με τὴν καθεαυτὴ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὄνομα ἔχει ἄμεση σχέση, ὅπως ἀναφέρθηκε κιόλας, με τὴν προσωπικότητά του ἔτσι ὅπως διαμορφώνεται σιγὰ σιγὰ στὸ πλαίσιο τῆς ἀγωγῆς καὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ του περιβάλλοντος.

Πῶς ἀντιμετωπίστηκε ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ σύνολο, κατὰ καιροῦς, ἡ σχέση αὐτὴ ἀνάμεσα στὸ ὄνομα, τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ ἀτόμου καὶ πόση σημασία τῆς ἀποδόθηκε, φωτίζουν ἄλλοτε ἄρνητικὰ παραδείγματα καὶ ἄλλοτε σκέψεις καὶ σχολιασμοὶ τῶν συγχρόνων. Σὲ ὀρισμένες, λόγου χάρι, πρωτόγονες κοινωνίες οἱ γυναῖκες δὲν ὀνοματίζονται κἄν καὶ σὲ ἄλλες, μεταγενέστερες, δὲν προσαγορεύονται παρὰ με τὴν ἰδιότητα ποὺ ἔχουν μέσα στὴν οἰκογένεια (νύφη), ἢ με τὸ ὄνομα τοῦ συζύγου τους (κυρὰ Βασίλαινα).⁸ Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, τὸ ξάφνιασμα ποὺ διατυπώνουν ὀρισμένοι λόγιοι, στὰ προεπαναστατικὰ χρόνια, στὴ σκέψη ὅτι ἕνας ἀπλὸς ἄνθρωπος, ἕνας ἀχθοφόρος, ἕνας ξυπόλητος, μπορεῖ νὰ φέρει τὸ ὄνομα ἐνὸς ἀρχαίου σοφοῦ,⁹ δίνει ἀνάγλυψη τῆ στάση καὶ τῆ νοοτροπία τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας ἀπέναντι στὴ σχέση αὐτὴ. Φαινόμενο ποὺ μοιάζει πιὸ τονισμένο ὅταν πρόκειται γιὰ ὄνόματα με ἔντονη ἱστορικὴ φόρτιση, τὰ ὁποῖα ἐπέβαλλαν καὶ τὸν ἀνάλογο σεβασμὸ. Ὁ Σπηλιᾶδης αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἐκφράζει οὐσιαστικὰ ἀπέναντι στὰ ἀρχαῖα ὄνόματα, ἔστω καὶ με τὴν ἄρνητικὰ διατυπωμένη θέση του.¹⁰ Ὁ Κοραῆς, στὰ 1815, θὰ τὸ πεί καθαρά :

8. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις τὴν ἀντρωνμία τῶν γυναικῶν ἀντικαθιστᾶ ἡ γυναικωνμία τῶν ἀνδρῶν, βλ. Ι. Θ. Κακριδῆς, «Γυναικωνμικά στὴ βόρεια Πελοπόννησο», στὸ *Μελέτες καὶ ἄρθρα. Τιμητικὴ προσφορὰ γιὰ τὰ ἑβδομήντα χρόνια τοῦ συγγραφέα*, Θεσσαλονικὴ 1971, σ. 273 - 275. Πβ. Δικαῖος Β. Βαγιακῆκος, «Ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα καὶ ἡ μεσαιωνικὴ καὶ ἡ νεοελληνικὴ ὀνοματολογία», *Ἀθηνᾶ* 63 (1959), 200 ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

9. Ν. Σπηλιᾶδης, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. Α', Ἀθήνα 1851, σ. 395 - 396, σημ. 1· πβ. τὸ σχετικὸ παράθεμα καὶ στοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», *δ.π.*, σ. 59 - 60. Βλ. καὶ ἐπόμενη σημείωση.

10. Πβ. τὴν κρίση τοῦ Σπηλιᾶδης, *αὐτόθι*, σχετικὰ με τὸν διάκονο καὶ δάσκαλο τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς ποὺ ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀχιλλέας : «Ὁ δὲ φρούραρχος τῆς Ἀκροκορίνθου Ἀχιλλεὺς ἀναξίως τοῦ Ἀχιλλεῖου ὀνόματος κυριευθεὶς ἀπὸ πανικὸν φόβον, καὶ τῆς ζωῆς του κηδόμενος, θέλει ν' ἀφήσῃ τὴν Ἀκροκόρινθον...» καὶ ὅσα, με κάποια εἰρωνεία, σημειώνει ὁ Μακρυγιάννης γιὰ ἐκείνους ποὺ ἔβαλαν ὡς φρούραρχο τῆς «Κόρθος»

«Ἐκεῖνοι . . οἱ γονεῖς ἔχουσι τῆς τοιαύτης ὀνοματοθεσίας τὸ δικαίωμα μόνοι, ὅσοι μετὰ τοῦ ὀνόματος δίδουν καὶ ἀνατροφήν Ἑλληνικὴν καὶ παιδείαν εἰς τὰ τέκνα τῶν».¹¹ Τὸ ἴδιο θέμα ἀπασχολοῦσε καὶ τὸν Α.Φ. Didot, ἐμπνευστὴ τῶν μετονομασιῶν στὸ γυμνάσιο τῶν Κυδωνιῶν. Περιγράφοντας τὸν ἐνθουσιασμό τῶν μαθητῶν, ὅταν ξاپαῖρναν τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα, διερωτᾶται μὲ σκεπτικισμό ἂν συνειδητοποιοῦσαν τὶς ὑποχρεώσεις πού δημιουργοῦσαν αὐτὲς οἱ ἀλλαγές¹²

Φτάσαμε ὁμως ἔτσι στὸν χῶρο ὅπου θὰ ἐπικεντρώσουμε τὶς παρατηρήσεις μας. Τα ἀρχαῖα ὀνόματα δὲν ἀντιμετωπίστηκαν μόνο ἀπὸ αὐτὴν τὴν συνειδησιακὴ ὀψη. Σὲ κάποια στιγμή, στὰ ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση χρόνια, ἡ πύκνωση πού παρατηρεῖται στὴν ἐπιλογή τους, δημιουργεῖ κατάσταση, γίνεται μόδα, προκαλεῖ μιὰ ρήξη στὴν ἐθιμικὴ παράδοση.

τὸν «Ἀχιλλέγα» αὐτον, πού ἔφυγε καὶ ἀφήσε τὸ κάστρο «ἀπολέμιστο» («Δὲν πολεμαγεῖ τ' ὄνομα ποτέ, πολεμαγεῖ ἡ ἀντρεία, ὁ πατριωτισμός, ἡ ἀρετὴ»), *Στρατηγῶί Μακρυγιάννη*, Ἐπισημοεῖματα, Κεῖμενα, εἰσαγωγή, σημειώσεις Γιαννὴ Βλαχογιάννη, Ἄθινα 21947, σ. 155 Ἐναλογία σταση ἀπεναντι στὸ θέμα τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων, παρολο πού πιστευεῖ ὅτι «τὸ ὄνομα δὲν κάνει τὸ πράγμα», φανερωνεῖ καὶ ὁ Ἰ Βηλαράς σ' ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Γεώργιο Καλαρα, 24 Ὀκτωβρίου 1815, βλ Ἰωάννου Οἰκονομοῦ Λαρισσαίου, Ἐπιστολαὶ διαφόρων . . , παρουσίαση Μ Μ Παπαϊωαννου, Ἄθινα 1964, σ 260 «Δεν κατακρενο τὸ μεγάλο ζῆλον, ὅπου ἔχουν μερική για τὰ ονοματα τὸν προγονον τους. Δεν ἠθελα ὁμοσ να στοχαστομε, πὸς ὁ Πλατονας ἦταν μεγαλοσ φιλοσοφος, γῆατη τὸν ἠλεγαν Πλατονα, κε οχη Κόστα Ἦ να θαρομε πὸς ο Θεμιστοκλῆς ἦταν μεγας στρατηγος, γῆατη τὸν ἠλεγαν Θεμιστοκλή κε οχη Τραντάφηλον Καθε πρῆμα στὸν κερο του Μου φενετε πὸς τὰ ονοματα τὸν Δημοκρατηκὸν Ἀθηνεον δεν ἦταν τὰ ονοματα τὸν ἠροηκὸν εονον Το ονομα δεν κανη τὸ πρῆμα. Ξεχορηστα τὰ ἀσηνηθηστα ονοματα στ' ἀφτηα του λαου, ἦνε σαν τ' ἀσηνηθηστα φορεματα στα ματια Ποσο θελα μας ἐπαραξοφενουνταν να ἠδωμο τὸ Σοκρατή να περπατη ζῆπολητος μεσα στη λασηπ, κε μ' ενα πανοφορη σαν τὸν ἀραπηδὸν, κε ν' ἀκουσομε για προτη φορα, πὸς τὸν λεν Σοκρατη Ἐγο δεν πιστεβο να μῆν ἐλαγαμαν εφτης, πὸς ἀφτος ἦταν κανας Ἡνδῆανὸς δῆακονηαρης, κε να μῆν ξεκαρδηζομασταν ἀπο τὰ γελῆα ὅ»

11. Α. Κοραῖς, *Στράβωνος Γεωγραφικά*, τ. Α', Παρισι 1815, Προλεγόμενα, σ. ι-ια' πβ Κ Θ Δημαρῆς, «Ψυχολογικὸὶ παραγοντερ», δ τ , σ 13 Ἀπῆχηση παρομοίων θέσεων βρῖσκουμε καὶ σ' ἐπιστολὴ (17 Μαΐου 1823) τῆς Ἐλισαβετ Μουτζᾶ - Μαρτινεγκου πρὸς τὴν ἐξαδελφὴ τῆς Ἀγγελικῆ Κοργιαλένιου, σχετικα με τὴν νεογεννητὴ κορη τῆς πού ἐλαβε τὸ ὄνομα Πηγελοπῆ (ἡ Πηγελοπη Κοργιαλένιου εἶναι ἡ μετεπειτα συζυγοσ τοῦ Ἄνδρῆα Λασκαρατου). «Ἐγὼ», σημειώνει ἡ Μαρτινεγκου, «καλῶς ἐλπίζω ὅτι τρεφομενη ὑπὸ σοῦ καὶ παιδαγωγουμενη ὑπο σοῦ τῆς ἰδίας θέλει σοὶ ἀποδωσει πολλα καλοὺς καρποὺς καὶ θελεὶ μιμηθῆ ἔκεινῆν τὴν τόσον ἐνδοξον γυναικα — λέγω τὴν ὑπὸ τοῦ Ποιητοῦ τοσοῦτον εὐφημισμενη Πηγελοπῆ—, τῆς ὅποιας ἐλαβε τὸ ὄνομα Περὶ μεν τουτου τοῦ ὀνόματος ἐγὼ δεν ἔλειπα ἀπο τοῦ να σᾶς ἐπαινεσω ὡσαν ὀποῦ ἐκλέξατε ὄνομα γυναικοὺς περιβοητου εἰς ἀρετὴν καὶ ὄχι εἰς σοφίαν », βλ Φ Κ Μπουμπουλίδης, Ἐλισαβετ Μουτζᾶ - Μαρτινεγκου, Ἄθινα 1965, σ 147

12 [Α Φ Didot], *Notes d' un voyage en 1816 et 1817*, Παρισι [1826], σ 385 «sans trop reflechir au respect et aux devoirs qu' imposent de pareils noms».

Τὴν ἐπαναφορὰ τῆς ἀρχαίας ὀνοματοθεσίας ἐντοπίζουν οἱ εἰδικοί, ἐν μέρει στὴν περίοδο μετὰ τὴν Ἄλωση, ἀλλὰ ἰδιαίτερα στὰ προεπαναστατικά χρόνια. Ὡς κίνητρά της ἀναφέρουν τὴν ἀρχαίζουσα τάση τῶν δασκάλων, τὸν θαυμασμὸ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, τὴν ἀναγέννηση τῶν γραμμάτων.¹³ Ἄν στὸν 16ο αἰῶνα ὀρισμένοι φιλόμαχοι δάσκαλοι ἀλλάζουν τὸ ὄνομά τους, ἀκολουθώντας προφανῶς τὴ συνήθεια τῶν δυτικοευρωπαϊῶν λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως, τώρα στὸν ἀρχόμενον 19ο, ἡ μεγάλη διάδοση τοῦ φαινομένου ἔχει πολὺ βαθύτερα αἷτια, ἰσχυρότερα κίνητρα. Γιατὶ στὰ χρόνια αὐτά, μὲ τὴν εὐρύτερη διάδοση τῆς παιδείας καὶ τὴν τακτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸ δυτικὸ πνεῦμα, συνειδητοποιοῦνται ὄλο καὶ περισσότερο οἱ ἀξίες ποῦ ἀπορρέουν ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων. Στὴν ὅλη ἐσωτερικὴ διεργασία τῶν Γραικῶν γιὰ τὴν ἀναζήτηση τῆς ἐθνικῆς τους ταυτότητας καὶ τὴν διεκδίκηση τῶν ἀτομικῶν τους ἐλευθεριῶν, τὸ θέμα τῆς ἀρχαίας ὀνοματοθεσίας φαίνεται νὰ παίρνει ἰδιαίτερη θέση. Θέση στενὰ δεμένη μὲ τὶς νεοπροβαλλόμενες ἔννοιες τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀξιοπρέπειας τοῦ ἀτόμου, ποῦ καλλιεργήθηκαν τόσο ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ.¹⁴

Οἱ ὁμαδικὲς μετονομασίες, σὲ μαθητὲς σχολείων λόγου χάρι, —ἀναφέρονται τέτοια παραδείγματα στὶς Κυδωνίες, στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆ, στὴν Ἀθήνα στὸν Πύργο ἀπὸ τὸν δάσκαλο Λυκούργου Κρεστενίτη,¹⁵ — ὅπως καὶ οἱ βαπτίσεις μὲ ἀρχαία ὀνόματα δὲν πέρασαν ἀπαρτήρητα ἀπὸ τοὺς συγχρόνους. Ἀντίθετα, ἐπισημαίνονται ἄλλοτε ἐπιδοκιμαστικά, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Κοραῆ, καὶ ἄλλοτε ἀντιμετωπίζονται μὲ ἐπιφύλαξη ἢ καὶ μὲ δυσμένεια.¹⁶ Ἡ Ἐκκλησία, ποῦ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου

13. Στιλπ. Π. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις περὶ τῶν νεοελληνικῶν βαπτιστικῶν ὀνομάτων», *Λαογραφία Ε'* (1915 - 1916), 345· τοῦ ἴδιου, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία...*, σ. 357. Πβ. καὶ Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Βαπτιστικὰ ὀνόματα ἐκ Πελοποννήσου τῶν χρόνων τῆς Τυρκοκρατίας», *Λαογραφία* 16 (1956-1957), 341 - 342· στὰ 351 ὀνόματα τῶν ΙΖ' - ΙΘ' αἰῶνων ποῦ περιέχει ἡ συλλογὴ, ἔξει μόνον εἶναι ἀρχαία, δηλ. ἀντιπροσωπεύουν τὸ 0,8% τοῦ συνόλου ἢ τὸ 6% τῶν ὀνομάτων ποῦ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχαία, τὴ βυζαντινὴ καὶ τὴν νεότερη παράδοση. Γιὰ δύο ἀπὸ αὐτὰ δηλώνεται ὅτι προέρχονται ἀπὸ ἔγγραφο τῆς ἐπαναστατικῆς περιόδου. Εἶναι φανερὸ λοιπὸν ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς ἀρχαίας ὀνοματοθεσίας δὲν συνδέεται οὐσιαστικά μὲ τὴ στροφή πρὸς τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν αὐξανόμενη ἐπαφὴ μὲ τὰ κλασικὰ κείμενα τὴν ἐποχὴ τοῦ θρησκευτικοῦ οὐμανισμοῦ.

14. Βλ. σημ. 4.

15. Γιὰ τὶς Κυδωνίες, βλ. [Didot], *δ.π.*, σ. 385, τὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆ, Σ. Ι. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις», *δ.π.*, σ. 346, τὴν Ἀθήνα, Δ. Πύρρος, *Περιήγησις ἱστορικὴ καὶ βιογραφία...*, Ἀθήνα 1848, σ. 70, τὸν Πύργο, Ν. Σπηλιᾶδης, *δ.π.*, σ. 396.

16. Πβ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», *δ.π.*, σ. 60. Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ ἱερέα καὶ δασκάλου Π. Παπαζαφειρόπουλου, *Περὶ συναγωγῆς γλωσσικῆς βλῆς καὶ ἐθίμων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἰδίᾳ δὲ τοῦ τῆς Πελοποννήσου...*, Πάτρα 1887, σ. 170: «Οὐ πρὸ πολλοῦ δὲ λαμβάνονται καὶ ἀρχαία ἑλληνικὰ ὀνόματα, ἐν ᾧ πρὸ τοῦ 1821 ἀσεβὲς ἔθερεῖτο νὰ φέρῃ τις ὄνομα ἀρχαίου Ἑλληνοῦ, καὶ ἐκ τούτου σπανιῶτατα ἀπαντᾷ ἐπὶ τουρκοκρατίας τοιοῦτον».

αίωνα αντιμετώπιζε με προοδευτική δυσπιστία την δλοένα αυξανόμενη τροπή προς την αρχαιότητα, δεν θα μείνει αδιάφορος παρατηρητής και στον τομέα αυτό. Σε έγκυκλιό του ο πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε', τον Μάρτιο του 1819, θα διατυπώσει την αντίθεσή του στην αρχαία ονοματοθεσία με το επιχείρημα ότι η καινοτομία αυτή αποτελεί καταφρόνηση των χριστιανικών ονομάτων: «Και ή κατά καινοτομίαν παρά ταυτα είσαχθείσα των παλαιών Ἑλληνικῶν ονομάτων επιφώνησις εἰς τὰ βαπτιζόμενα βρέφη των πιστῶν, ὡς ἠκούσαμεν, λαμβανομένη ὡς μία καταφρόνησις τῆς Χριστιανικῆς ονοματοθεσίας, εἶναι διόλου ἀπροσφύης και ἀνάρμοστος· ὅθεν ἀνάγκη ἢ Ἀρχιερωσύνη σας νά διαδώσητε παραγγελίας ἐντόνους εἰς τοὺς Ἱερεῖς των ἐνοριῶν σας, και νουθεσίας πνευματικὰς εἰς τοὺς εὐλογημένους ἐπαρχιώτας σας, διὰ νά λείψη τοὺντεῦθεν και ἡ κατάχρησις αὐτή, και ἀφεθέντες τῆς ἀκαίρου και μηδὲν ἐχούσης τὸ χρήσιμον φιλοτιμίας και ἐπιδείξεως οἱ γονεῖς και ἀνάδοχοι, νά ονοματοθετῶσιν εἰς τὸ ἐξῆς ἐν τῷ καιρῷ τῆς θείας και μυστικῆς ἀναγεννήσεως τὰ εἰθισμένα ταῖς εὐσεβεῦσιν ἀκοαῖς πατροπαράδοτα χριστιανικὰ ὀνόματα των ἐγνωσμένων τῇ Ἐκκλησίᾳ, και των ἐνδόξως ὑπ' αὐτῆς ἑορταζομένων Ἁγίων, διὰ νά εἶναι ἔφοροι και φύλακες των βαπτιζομένων νηπιῶν, και ταχεῖς και ἀδιάλειπτοι χορηγοὶ τῆς χάριτος αὐτῶν εἰς τὰς μετὰ πίστεως ἐπικλήσεις».¹⁷

Και πάλι τὰ αρχαία ονόματα βρίσκονται στο ἐπίκεντρο των ιδεολογικών αντιθέσεων. Ὡστόσο, τώρα, δὲν διώκονται ὡς κατάλοιπα τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν ὁποῖο δὲν κινδυνεύει πιά ἡ χριστιανικὴ θρησκεία. Στὸν καιρὸ αὐτὸ «τῆς θείας και μυστικῆς ἀναγεννήσεως» μέσα ἀπὸ τὴν σταδιακὴ διεἰσδυση τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ στὸν χῶρο τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς, μέσα ἀπὸ τὸ φιλελεύθερο γαλλικὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα ποὺ ἀντλήσε τὰ πρότυπά του ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα ἐπανερχονται, ξαναζωντανεύοντας στὶς ἐλληνικὲς ψυχὲς μνήμες παλαιῆς, καλύπτοντας ἀκόμα ἄλλες ἀνάγκες τῆς στιγμῆς. Ἡ πυκνὴ παρουσία τους τότε ἀνησυχεῖ τὴν Ἐκκλησία.

17. Γνωρίζουμε τὴν ἀγανάκτηση τοῦ Κοραῆ ἀπέναντι στο σχετικὸ χωρίο τοῦ πατριαρχικοῦ κειμένου. Δὲν εἶναι ὥστόσο εὐκόλο νά διαπιστώσουμε ἂν, και κατὰ πόσο, ἡ πατριαρχικὴ «παραγγελία» ἐπέτυχε νά ἀναχαιτίσει τὴ τάση νά δίνονται ἀρχαῖα ὀνόματα, ἀφοῦ και μετὰ τὸν Μάρτιο τοῦ 1819 συναντᾶμε παρόμοιες περιπτώσεις. Πολλὰ χρόνια ἀργότερα, ὅταν ὁ Ν. Δ. Λεβίδης παρουσιάζει και ἀναλύει τὴν ἐγκύκλιο αὐτὴ στὸν Φιλολογικὸ Σύλλογο Παρνασσό, προσπαθεῖ νά δικαιολογήσει τὶς θέσεις τοῦ Πατριάρχου ἀπέναντι στὶς νεωτερικὲς ἰδέες. Γιὰ τὴν ἀρνητικὴ στάση τοῦ Γρηγορίου σχετικὰ μετὰ τὴν ἀρχαῖα ονοματοθεσία ὁ Λεβίδης παρατηρεῖ ὅτι πρέπει νά κριθεῖ σύμφωνα μετὰ τὶς ἰδέες τῆς ἐποχῆς στὴν ὁποία εἶχε ἐκδοθεῖ τὸ ἔγγραφο· μοιάζει νά μὴ λαμβάνει ὑπόψη του τὶς θέσεις τοῦ κοραϊκοῦ κύκλου. Βλ. τὴν ὁμιλία τοῦ Λεβίδου μαζί μετὰ τὸ κείμενο τῆς ἐγκυκλίου στο περ. Ἱλισσός, ἔτος Γ' (1870 - 1871), σ. 97 - 102, 129 - 132. Ἡ ἐγκύκλιος δημοσιεύεται πάλι ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἐκκλησία και ἡ ἐποχὴ του, Ἀθήνα (1953), σ. 299 - 304 (Βασικὴ Βιβλιοθήκη, 9) τὸ ἀπόσπασμα στὴ σ. 304.

Σ' αὐτὸ τὸ κλίμα ἐντάσσεται καὶ τὸ παράδειγμα τῆς ὀνοματοθεσίας ἀπὸ τὴν Ἀχαΐα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει στὴ συνέχεια. Πρὶν ὅμως προχωρήσουμε στὴν ἐξέτασή του θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ἀκόμα καὶ τὸ ἀκόλουθο : ὅτι τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τώρα, στὴν προεπαναστατικὴ περίοδο, ἐνέχουν πολλαπλὸ συμβολισμό. Γιὰ τοὺς πολλοὺς ἀνήκαν στὸ γένος ἐκεῖνο τῶν Ἑλλήνων, τῶν ἡρώων, τῶν ἀνδρειωμένων μὲ τις ὑπερφυσικὲς δυνάμεις, τὸ ὁποῖο μυθοποιημένο, παρέμεινε στὴ μνήμη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί, τῆ στιγμῆ τοῦ μεγάλου Ξεσηκωμοῦ, ταυτίστηκε μὲ τοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ '21.¹⁸ Γιὰ τοὺς ἄλλους, ὅσοι εἶχαν τις δυνατότητες νὰ ἐντυφίησιν σὲ ἱστορικὰ ἐγχειρίδια, τὸ κάθε ὄνομα φοριζόταν διπλά : ἀπὸ τὴν ιδιότητα ποὺ δῆλωνε ἢ ὀνομασία καὶ ἀπὸ τὴ δράση καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἱστορικοῦ ἢ μυθικοῦ προσώπου. Μὲ βάση αὐτὰ τὰ δεδομένα εἶναι δυνατὸ νὰ προχωρήσει κανεὶς σὲ ἐπιμέρους συλλογισμοὺς καὶ συμπεράσματα. Ἔτσι, γιὰ τὴν Κύπρο, ἔχει κιόλας παρατηρηθεῖ ὅτι, στὸν καιρὸ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀγώνα, προτιμήθηκαν τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τῶν στρατηγῶν καὶ ὄσων ἐπέδειξαν ἰδιαίτερη ἀνδρεία.¹⁹

Ἐνα ἔγγραφο τοῦ ἀρχείου Ζαΐμη, μὲ ἔνδειξη στὸ νῆτο : «Ληξιαρχικαὶ σημειώσεις ἀδελφῶν Ζαΐμη», δίνει τὴν ἀφορμὴ γιὰ ὀρισμένους συλλογισμοὺς γύρω ἀπὸ τὴν ὀνοματοθεσία στὴν περίοδο ποὺ μᾶς ἔχει ἤδη ἀπασχολήσει ἐδῶ, τὰ ἀμέσως προεπαναστατικὰ χρόνια. Πρόκειται γιὰ μιὰ χρονολογικὴ καταγραφή, ὅπου ἀπαριθμεῦνται τὰ οἰκογενειακὰ γεγονότα τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη, ἀπὸ τὸ 1813 ὅταν στεφανώθηκε τὴν Ἑλένη Δεληγιάννη, ὡς τὸ 1822, χρόνια ποὺ γεννήθηκε τὸ τελευταῖο του παιδί, ὁ Θρασύβουλος. Κείμενο ἀρκετὰ ἀνορθόγραφο, καταγράφει τὶς διαδοχικὲς γεννήσεις τῶν παιδιῶν τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη ἀναφέροντας ταυτόχρονα καὶ τὸν ἀνάδοχο τοῦ καθενός. Πρῶτη ἢ Κατίνα τὸ 1816· ἀκολουθεῖ ἡ Ἀντίοπη (1817), ἡ Ἀν-

18. I Θ. Κακριδής, *Ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ Ἕλληνες τοῦ Εἰκοσιένα*, Θεσσαλονίκη 1956, 22σ. Πβ. ἀκόμα, τοῦ ἴδιου, *Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες στὴ νεοελληνικὴ παράδοση*, Ἀθήνα, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τράπεζας, 21979.

19. Σ. Μενάρδος, «Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Κυπρίων», *Ἀθηνᾶ* 16 (1904), 273 - 4. Παρόμοια παρατήρηση, μὲ διέυρυνση πρὸς ὀνόματα νομοθετῶν καὶ φιλοσόφων, θὰ μπορούσε νὰ διατυπωθεῖ καὶ γιὰ τὸν κυρίως ἑλλαδικὸ χῶρο στὴν ἴδια περίοδο. Μιὰ πρώτη πρόχειρη ἀναζήτηση παρουσιάζει λόγου χάρι συχνότητα στὰ ὀνόματα Ἐπαμεινώνδας, Λεωνίδα, Μιλτιάδης, Περικλῆς, Λοκούργος, Ἀριστείδης κ.ἄ. Φυσικὰ ἀπαραίτητη πρό-πόθεση τῆς συστηματικῆς ἔρευνας πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ εἶναι, παράλληλα μὲ τὴν ἀπογραφή τῶν ὀνομάτων, ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου ποὺ παρέχουν οἱ πηγές, στοιχεῖο ποὺ λείπει συνήθως ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες συλλογὲς βαφτιστικῶν ὀνομάτων. Γιὰ τὴ συστηματικὴ ἀπογραφή τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴν Πελοπόννησο ὕλικου, ἀνέκδοτου καὶ δημοσιευμένου, βλ. Δ. Β. Βαγιακῆκος, «Αἱ γλωσσικαὶ καὶ λαογραφικαὶ σπουδαὶ διὰ τὴν Πελοπόννησον», *Πρακτικὰ Ἀ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, τ. Α', Ἀθήνα 1976, 192 - 240 καὶ εἰδικότερα σ. 196, 201 - 206.

δρομάχη (1819), ὁ Ἰωάννης Θρασυβούλης (1820) καὶ πάλι ὁ Θρασυβούλος (1822).²⁰ Χωρὶς ν' ἀναφέρεται στὸ ἔγγραφο, συμπεραίνουμε ὅτι τὰ δύο παιδιὰ, ἡ Ἀντιόπη καὶ ὁ πρῶτος Θρασύβουλος, θὰ πρέπει νὰ πέθαναν σὲ πολὺ μικρὴ ἡλικία, ἀφοῦ γιὰ τὴν Ἀντιόπη δὲν ἔχει γίνει ποτὲ λόγος στὰ βιογραφικὰ τῆς οἰκογένειας²¹ καὶ τὸ ὄνομάτισμα ἐνὸς δευτέρου παιδιοῦ μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, δύο χρόνια ἀργότερα, προϋποθέτει τὸν θάνατο τοῦ πρώτου.

Ἡ συγκέντρωση τόσων ἀρχαίων ὀνομάτων στὴν ὀνοματοθεσία μιᾶς οἰκογένειας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαία. Αὐτόματα ὀδηγεῖ τὴ σκέψη μας σὲ ὅσα ἀναφέρθηκαν παραπάνω : τὴν ἐπιρροή τῆς κλασικῆς παιδείας, τὰ μηνύματα τῆς ἐλευθερίας, τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα ποῦ διέτρεχε τότε ὅλον τὸν ἑλληνισμό. Γιατὶ ὀνόματα ὅπως «Ἀντιόπη» καὶ «Ἀνδρομάχη», μᾶς φέρνουν κοντὰ στὶς φιλοπόλεμες θυγατέρες τοῦ Ἄρη, τὶς Ἀμαζόνες στὴν ἰσχυρὴ προσωπικότητα τῆς ἡμρικῆς Ἀνδρομάχης, ἐνῶ τὸ «Θρασύβουλος», ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ιδιότητα ποῦ δηλώνει τὸ ὄνομα (αὐτὸς ποῦ ἔχει τολμηρὴ θέληση), θυμίζει τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ 5ου π.Χ. οἴωνα ποῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὶς πατριωτικὲς καὶ δημοκρατικὲς τρυ ἐνέργειες κι ὅπο τὴν γεμάτη αὐταπάρνηση συμπεριφορὰ τρυ.²²

20. Βλ. ἐδῶ στὸ τέλος τὸ ἔγγραφο. Ἡ σημείωση στὸ νότο εἶναι ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Θρασύβουλου Ζαΐμη. Τὸ κείμενο, ἀρκετὰ ἀνορθόγραφο, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Ζαΐμη, τὸ ὅποιο ἄλλα αὐτόγραφα τῆς ἴδιας ἐποχῆς δὲν περιέχουν τόσες πολλὰς ἀνορθογραφίες. Ἰσως ἀνήκει στὴ σύζυγό του Ἐλένη, τὸ γένος Δεληγιάννη, ἀφοῦ τὸ πρῶτο πληθυντικὸ πρόσωπο «ἐστεφανωθήκαμε» προϋποθέτει ὡς γραφέα ἕναν ἀπὸ τοὺς δύο συζύγους.

21. Σὲ ἀντίγραφο «φύλλου μητρῶου» τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη, (Ναῦπλιο 19/31 Μαΐου 1834) ὁ Ζαΐμης φέρεται ὡς «ἔγγαμος καὶ πατέρας τριῶν τέκνων», βλ. Κ. Βοβολίνης, *Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν*, τ. Δ', σ. 74.

22. Ἄς σημειωθεῖ, ἐπίσης, ὅτι τὸ ὄνομα «Ἀνδρομάχη» χρησιμοποιοῦνταν συχνὰ χάρη στὴν ἔντονα παραστατικὴ ἐννοιολογικὴ του σημασία. Ἐτσι, σύμφωνα μὲ τὸ Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδιοῦ (1703) ἀπὸ τὸν καιρὸ ποῦ οἱ Γαλαξειδιῶτες ἐκέρδισαν μιὰ μάχη ἐναντίον τῶν κουρσάρων στὸν Κάβο τοῦ Γαλαξειδιοῦ στὰ 1081, «ὁ κάβος ἐτοῦτος φέρνει τὴν ὀνομασία Ἀνδρομάχης, ὡσὰν νὰ λέμε ποῦ γενέθηκε ἀμάχη ἀντρείωμένη», βλ. Κ. Ν. Σάβας, *Χρονικὸν ἀνεκδότων Γαλαξειδίου*, Ἀθήνα 1865, σ. 197. Τὸ τοπωνύμιο «Ἀνδρομάχη» περιέχεται στὴν *Tabula Imperii Byzantini*, τ. Α', *Hellas und Thessalie*, Βιέννη 1976, σ. 122· ὡς πηγὴ ἀναφέρεται τὸ «Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδιοῦ», διευκρινίζεται ὅμως ὅτι πρόκειται γιὰ μάχη μὲ τὸν νορμανδικὸ στόλο. Εὐχαριστῶ τὴν κ. Ἄννα Ἀβραμέα γιὰ τὴν ὑπόδειξη. Πβ. καὶ *MEE* γιὰ διαφορετικὴ ἐρμηνεία τοῦ τοπωνυμίου. Ἀκόμα πρόσφατα στὴ Δυτικὴ Μακεδονία τὸ ὄνομα Ἀνδρομάχη, ὅπως καὶ τὸ Στεριανὴ καὶ Ἀνδρονίκη, δίνεται σὲ περιπτώσεις ποῦ ὁ ἀνάδοχος ἔχει βαπτίσει καὶ ἄλλα τέκνα τῶν ἰδίων γονέων, τὰ ὅποια στὸ μεταξὺ δὲν ἐξήσαν, βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδης, *ἔ.π.*, σ. 484. Δὲν γνωρίζουμε ἂν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει κάποιος τέτοιος συσχετισμὸς καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Ζαΐμη, οὔτε κἂν ἂν ἐπιχωρίαζε ἡ συνήθεια αὐτὴ στὴν Πελοπόννησο. Πόσο φορτισμένο μὲ ὑψηλὲς ἐννοιες ἦταν τὸ ὄνομα «Θρασύβουλος» στὴ συνείδηση τῶν ἀτόμων στὰ χρόνια αὐτὰ φαίνεται χαρακτηριστικὰ καὶ ἀπὸ ἕνα γράμμα ἐνὸς Ἑλλήνα ἀπὸ τὴ Βιέννη (21 Μαΐου

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ διαφορετικὴ γραφὴ τοῦ ὀνόματος στὸ ἔγγραφο, πρῶτα Θρασυβούλης καὶ ὕστερα Θρασυβούλος, ὀφείλεται προφανῶς στὸ φαινόμενο ποὺ ἔχει διαπιστωθεῖ γενικότερα σχετικὰ μὲ τὰ ἄρχαία ὀνόματα στὴ νεοελληνικὴ περίοδο : ὅσα, δηλαδή, παραλαμβάνονται γιὰ πρώτη φορὰ καὶ εἶναι ἄγνωστα ἀκουστικὰ ἢ δυσκολοπρόφερα, δημιουργοῦν δυσκολίες στὴν ἄρθρωση μὲ συνέπεια νὰ ἀλλοιώνεται ὁ τύπος τους.²³ Ὁ Μιχαὴλ Περδικάρης θὰ χρησιμοποιοῦν τὸ ὄνομα Θρασύβουλος, ὡς ἀκράϊο παράδειγμα γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ἀρνητικὴ του κριτικὴ ἀπέναντι στὴν ἀρχαία ὀνοματοθεσία : «Ἄλλοι δὲν εὐχαριστοῦνται», γράφει στὰ 1817, «εἰς τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ γένους των, καὶ λαμβάνουν ὡς ἐπώνυμον κανενὸς παλαιοῦ ἢ φιλοσόφου ἢ ἥρωος τὸ κύριον ὄνομα, στοχαζόμενοι ὅτι καὶ χωρὶς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν μάθησιν ἐκείνων τῶν αἰιδίμων, μὲ μόνον τὸ ξηρὸν ὄνομα εἶν' ἐκεῖν' οἱ ἴδιοι· ὅθεν ἐπωνομάσθη ἄλλος Ἐμπεδοκλῆς, καὶ ἄλλος Θρασύβουλος, καὶ ἄλλος Γάδαρος καὶ ἄλλος Γόμαρος».²⁴

Ὅμως, ὡς ξαναγυρῶμε στὸ ἔγγραφο μας. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Ἄνδρέας Ζαΐμης, ἀκολουθώντας τὸν συρμὸ ποὺ εἶχε ἐπικρατήσει στὴν ὀνοματοθεσία, εἶναι βαθιὰ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ νέο πνεῦμα ποὺ σφραγίζει τὴν ἐποχὴ. Οὔτε ἡ οἰκογενειακὴ παράδοση, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ ἀρνητικὴ στάση τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας ἀναχαιτίζουν τὴ θέλησή του νὰ ἐκφραστεῖ, νὰ φανερώσει, ἔστω μ' αὐτὸν τὸν ἔμμεσο τρόπο, τὴ συμμετοχὴ του στὴν ἐθνικὴ προετοιμασία τοῦ ἑλληνισμοῦ. Στὰ 1817, στὰ 1819, ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ κυκλοφόρησε ἡ ἐγκύκλιος τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου, στὰ 1820 καὶ πάλι στὰ 1822, ὁ Ζαΐμης ἐξακολουθεῖ νὰ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ὀνοματολόγιο.²⁵ Καὶ οἱ ἐπιλογές του δὲν εἶναι χωρὶς σημασία· ἐννοίες καὶ ἠθικὲς ἀξίες ὅπως ἡ φιλοπατρία, ἡ αὐταπάρηση, ἡ δημοκρατία, τὸ πολεμικὸ μένος προβάλλονται ἀνάγλυφα μέσα ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ συμβολισμό τῶν ὀνομάτων. Μαζί του καὶ οἱ ἀνάδοχοι, οἱ «δικοί» του καὶ οἱ φίλοι : ὁ ἀδελφός του Παναγιώτης, ὁ κύριος Παναγιωτάκης Φλόκας²⁶ καὶ ὁ Δεσπότης, Ἄνάδοχος τῆς

1821) ὅπου ὁ Ἄλεξάνδρος Ὑψηλάντης ἀποκαλεῖται «ὁ Θρασύβουλος μας», (Γεώργιος Λαΐος, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821*, Ἀθήνα 1958, σ. 111). Ἐξάλλου ὁ Νεόφυτος Δούκας, ἀπευθυνόμενος «τοῖς ἑλλογίμοις τῶν νέων Ἑλλήνων» καὶ προτρέποντάς τους νὰ ὁμοιοήσουν, τὸν Θρασύβουλο φέρνει ὡς προγονικὸ παράδειγμα : «Καθὸτι ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἴδιον μηδέποτε ἁμαρτάνειν· φρονίμων δὲ ἁμαρτόντας ἐπανορθοῦσθαι. Τοῦτο ἀξίον τῆς Πατρίδος, ἀξίον τῶν ἀπογόνων τοῦ Θρασυβούλου, ἀξίον τῶν νέων Ἑλλήνων», (*Μέλισσα*, Β' (1820), σ. 239· βλ. τώρα φωτοαντίτυπη Ε.Λ.Ι.Α. 1984).

23. Βλ. Στυλπ. Ι. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις»... , ὁ.π., σ. 344.

24. Μιχ. Περδικάρης, *Προδοικῆσις εἰς τὸν Ἐρμιόλον*... , (Βιέννη) 1817, σ. 64.

25. Δὲν διαθέτουμε πρὸς τὸ παρὸν καμμιά ἐνδειξὴ ποὺ νὰ μᾶς ὀδηγεῖ στὶς πηγές ἀπ' ὅπου πῆρε ὁ Α.Ζ. τὰ ὀνόματα τῶν παιδιῶν του. Βέβαια στὰ χρόνια αὐτὰ κυκλοφοροῦσαν καὶ στὰ ἑλληνικὰ ἄρκετὰ, πρωτότυπα ἢ μεταφρασμένα, ἱστορικὰ συγγράμματα.

26. Οἰκογένεια Φλόκα ἀπὸ τὴν Πάτρα, ἀναφέρει ὁ Λ. Χ. Ζῶης, *Λεξικὸν ἱστορικὸν*

πρώτης κόρης, ο Δεσπότης²⁷ θα κληθεί να βαπτίσει και τον πρώτο γιό. Ύψηφώντας εν μέρει την πατριαρχική έγκύκλιο δέχεται, κοντά στο χριστιανικό όνομα Ίωάννης, να δώσει και το άρχαιο «Θρασύβουλος». Αυτά συμβαίνουν στα 1820. Το ίδιο επαναλαμβάνεται δυο χρόνια αργότερα. Όμως, για τον δεύτερο Θρασύβουλο, δεν αναφέρεται στο έγγραφο ποιός στάθηκε ο ανάδοχός του.²⁸ Πολύ αργότερα, στα 1880, ή εφημερίδα «Αιών», νεκρολογώντας τον Θρασύβουλο Ζαΐμη, θα σημειώσει ότι: «το βρεφικόν του λίκνον ηλόγησεν ο Γερμανός και έσκίασεν ή ιερά σημαία τής Ἁγίας Λαύρας».²⁹

Για τον Ἄνδρέα Ζαΐμη και για την διαμόρφωση τής προσωπικότητάς του μέσα από τα διαβάσματά του, μάς έχουν μιλήσει κατ' επανάληψη οι βιογράφοι του. Τόν πατριωτισμό του και το αίσθημα τής ελευθερίας πού τόν έκίνησε να επαναστατήσει, αποδίδει ο Γεώργιος Αϊνειάν στην φυσική του φιλοτιμία και στην επιμελή ανάγνωση «τών κατά τούς έσχάτους χρόνους εις καθωμιλουμένην γλώσσαν έκδοθέντων φιλελευθέρων βιβλίων».³⁰ Τήν αγάπη του για το διάβασμα, την ιδιαίτερη προτίμησή του προς τα ιστορικά συγγράμματα πού περιέγραφαν την δόξα των προγόνων, αλλά και προς τις εκδόσεις και τα Προλεγόμενα του Κοραή, αναφέρει ο Ἄν. Γούδας

και λαογραφικόν Ζακύνθου. Τόμος Α' Ιστορικόν - βιογραφικόν. Μέρος Β', Ἀθήνα 1963, σ. 468, και λ. Φλώκα, σ. 685. Με την έπωνυμία Φλώκα, ή ΜΕΕ περιλαμβάνει τέσσερα χωρία, το ένα στην επαρχία Ἁχαΐας.

27. Θα πρόκειται για τόν Προκόπιο, ο όποιος αναφέρεται ως έπίσκοπος Κερνίτσης και Καλαβρύτων από το 1801, βλ. Νικόλαος Π. Παπαδόπουλος. «Συμπλήρωση έπισκοπικού καταλόγου Κερνίτζης (= Καλαβρύτων και Αΐγιαλειας)», *Θεολογία* 13 (1935), 71. Ὁ Παλαιών Πατρών Γερμανός άλλωστε, συναγωνιστής του Ἄνδρέα Ζαΐμη στην Ἐπανάσταση, βρίσκεται στα χρόνια 1815 - Ἰαν. 1819 στην Κωνσταντινούπολη ως συνοδικός, βλ. Ἄν. Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι*, τ. Α', Ἀθήνα 1869, σ. 101 - 102.

28. Παρόλο πού δεν αναφέρεται στο δημοσίευμένο έγγραφο, και ο δεύτερος Θρασύβουλος πρέπει να έλαβε παράλληλα το όνομα Ίωάννης. Ἐτσι τουλάχιστον έρμηνεύεται ή υπογραφή «Ι. Θ. Ζαΐμης» στο άγγελτήριο του θανάτου του Ἄνδρέα Ζαΐμη, στις 4 Μαΐου 1840, ή όποία μάς είχε προβληματίσει κατά την ανάδημοσίευση του μονοφύλλου, βλ. Λουκία Δρούλια, «Η οικογένεια Ζαΐμη ως τα 1840. Ἀθησαύριστα κείμενα», άνάτυπο από την *Ἐπετηρίδα τών Καλαβρύτων* 1969, σ. 11 και 16, ύποσ. 14.

29. Ἐφημ. *Αΐών*, 1 Νοεμβρ. 1880, άρ. φυλ. 3370 (Ἐσπερινή έκδοσις), σ. 2 όπου δημοσιεύεται άρθρο με τίτλο «Θρασύβουλος Ζαΐμης» και με υπογραφή Κ.Δ. (Τό φύλλο αυτό περιλαμβάνεται στο σώμα τής Βιβλιοθήκης τής Βουλής τών Ἑλλήνων). Πβ. Βοβολίνης, *ό.π.*, σ. 80. Ἐυχαριστώ θερμά την Διευθύντρια τής Β. Β. κ. Μαρία Ἄναστασοπούλου για την βοήθειά της να έντοπισω τό φύλλο αυτό.

30. «Σύντομος βιογραφία του μακαρίτου Α. Ζαΐμη συνταχθεΐσα υπό Γ. Αϊνειάνος» στο δημοσίευμα: *Τά κατά την κηδείαν του μακαρίτου Α. Ζαΐμη... Ἐκδοθέντα υπό Ν. Παπαδοπούλου*, Ἀθήνα 1840, σ. 14 - 15. Ὁ Γ. Αϊνειάν, *ό.π.*, σ. 3 αναφέρει ότι τά βιογραφικά στοιχεία του Α.Ζ. τά πήρε «άπό ιδιοχείρους αυτού σημειώσεις, τάς όποιās παρά του ίδιου πρό ολίγου καιρού ζητήσας έλαβον».

στηριζόμενος στὰ πληροφοριακὰ ὑπομνήματα ποὺ εἶχε συντάξει, καθὼς φαίνεται, γιὰ νὰ τὸν βοηθήσει στὴ συγγραφὴ τῶν «Βίων Παραλλήλων» ὁ Θρασύβουλος Ζαΐμης.³¹

Ὁ ἴδιος μάλιστα, γιὰ νὰ παραστήσει μὲ ἀκόμα ζωηρότερα χρώματα τὸν ἄκρατο θαυμασμὸ τοῦ πατέρα του πρὸς τὸν πνευματικὸ ἡγέτη τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὸν Κοραΐ καὶ τὰ διδύγματά του, ἀφηγεῖται ἕνα περιστατικὸ ποὺ προφανῶς θὰ εἶχε ἀκούσει ἀπὸ προφορικὴ διήγηση. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴν ἱστορία, ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης ὅταν κυκλοφόρησε στὰ 1806 - ἦταν τότε 15 ἐτῶν — ἡ κοραϊκὴ ἐκδοσὴ τοῦ Ἰσοκράτη, ὅπου προβάλλεται ὡς ἀναμφισβήτητο γεγονός ἢ ἀνάστασις τῆς Ἑλλάδος («ἢ εἶναι βέβαιον ὅτι ἐνεργεῖται τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀναγέννησις, ἢ δὲν εἶναι τίποτε βέβαιον εἰς τὸν κόσμον») γιὰ νὰ δεῖξει στὸν συγγραφέα τὸν ὑψιστὸ θαυμασμὸ του, θεώρησε, μαζί μὲ τὸν ἐξάδελφόν του Ἀνδρέα Λόντο, ὅτι ὁ καταλληλότερος τρόπος ἦταν ἡ προσφορὰ θυσίας. Ἐπάνω, λοιπὸν, σὲ βιβλία («γραμμένα μὲ δουλοπρεπῆ τρόπον»), τοποθέτησαν τὸν Ἰσοκράτη καὶ ἄναψαν φωτιᾶ. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Κερπινῆς ἔτρεξαν ἀνήσυχοι γιὰ τὴν πυρκαϊά, λέγεται ὅτι βρῆκαν «τοὺς δύο ἐνθουσιώδεις νεανίας, τὸν Ζαΐμην καὶ τὸν Λόντον ἀγαλλιώντας, πηδῶντας καὶ χορεύοντας διότι ἐξεπλήρωσαν τοῦ πόθου των τὴν ἐκτέλεσιν, ἀπόδειξιν δώσαντες τοῦ θαυμασμοῦ των διὰ τοῦ ἀθανάτου Κοραΐ τὰ ἀθάνατα συγγράμματα».³²

Πέρα ἀπὸ τίς νεανικὲς ἐξάρσεις, τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ἀσφαλῶς περιγρά-

31. Ἄν. Γούδας, *δ.π.*, τ. 5', σ. 349 - 350. Πβ. καὶ Λουκία Δρούλια, *δ.π.*, σ. 11 - 12. Καὶ ὁ Γούδας καὶ ὁ Θρ. Ζαΐμης ἐπισημαίνουν ὅτι τὸ γερμανικὸ μυθιστόρημα τοῦ Aug. Lafontaine, («Ἀριστομένης καὶ Γοργῶς»), ὅπου περιγράφονται οἱ ἀγῶνες τῶν Μεσσηνίων γιὰ τὴν αὐτονομία τους, μεταφρασμένον στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Γεώργιο Λασσάνη, ἀποτελεσε τὸ προσφιλέστερο ἀνάγνωσμα τοῦ νέου καλαβρυτινοῦ προκρίτου. Τὸ μυθιστόρημα αὐτὸ κυκλοφόρησε στὰ ἑλληνικὰ ἕνα χρόνον πρὶν ξεσπάσει ὁ Ἀγῶνας, στὰ 1820, πβ. Γκίνης - Μέξας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863*, ἀρ. * 1211.

32. Λουκία Δρούλια, *δ.π.*, σ. 6. Πράξη κατεξοχῆν λατρευτικὴ ἢ θυσία παρουσιάζεται ἐδῶ στὴν χαριστήρια μορφή της ὡς ἔκφρασις τιμῆς, εὐγνωμοσύνης καὶ ψυχικῆς ἐξάρσεως. Ἀπὸ ποῦ ἀντλήσαν τὴν ἐμπνευσή τους οἱ δύο νέοι νὰ χρησιμοποιήσουν τὴ θυσία ἐνὸς πολυτέμου γι' αὐτοὺς ἀγαθοῦ, τοῦ βιβλίου, ὅστε νὰ ἀποδείξουν τὸ θαυμασμὸ τους στὸν συγγραφέα δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ καθορίσω. Θέλησαν ἄραγε νὰ μιμηθοῦν τὸ ἀρχαῖο ἔθιμον, ποῦ ἀναφέρεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὸν Κοραΐ στὰ Προλεγόμενα τοῦ Ἰσοκράτη (σ. κβ'); Ὅπως καὶ νὰ ἔχουν τὰ πράγματα, τὸ κάψιμον τῶν βιβλίων γιὰ τὴ σημερινή μας νοοτροπία δύσκολα μπορεῖ νὰ γίνῃ κατανοητὸ σὰν τιμητικὴ προσφορὰ· φέρνει στὸ νοῦ ἄλλες, ἀρνητικὰς, καταστάσεις. Γιὰ τὴ διάθεσις τοῦ Α. Λόντου πρὸς τὸ χορὸ καὶ τὰ πατριωτικὰ τραγούδια μαρτυροῦν οἱ σύγχρονοί του περιηγητές, βλ. J. C. Hobhouse, *A Journey through Albania, and other provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the years 1809 and 1810*, Λονδίνο, 1813, σ. 225 - 6, 586, καὶ K. Mendelsohn-Bartholdy, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος... μτφρ. Ἀγγέλου Βλάχου*, Ἀθήνα 1873, Μέρος Α', σ. 248 ἀπὸ ἀφήγησι τοῦ λόρδου Byron.

φεται για να φωτίσει και να τονίσει το αυξημένο ενδιαφέρον, την ιδιαίτερη ευαισθησία του Άνδρέα Ζαΐμη απέναντι στα πνευματικά πράγματα της εποχής. Ός «λίαν φιλιαναγνώστης» χαρακτηρίζεται από τον Γούδα για «έπιμελητή ανάγνωση» μᾶς μιλάει ὁ Αἰνεϊάν. Εὐλογία, λοιπόν, προβάλλεται τὸ ἐρώτημα, ποιά στάθηκε ἡ ὑποδομή στὴ μόρφωσή του, σ' ἓναν τόπο μάλιστα, ὅπως ἡ Κερπινή, ὅπου οἱ προϋποθέσεις τῆς παιδείας δὲν παρουσιάζονται ιδιαίτερα εὐνοϊκές.³³ Ἡ ἀπάντηση βρίσκεται στὸ ἄμεσο οἰκογενειακὸ περιβάλλον, στὸν πατέρα του, στοὺς οἰκοδιδασκάλους. Ἐχοντας γευθεῖ τὰ ἀγαθὰ τῆς παιδείας ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης - μαρτυρεῖται ὅτι σπούδασε στὴν Πίζα — θέλησε αὐτὸς μὲν νὰ ἐκπαιδεῖται, ὅπως κάλλιον ἐδύνατο τὰ τέκνα του καὶ εἰς ἄλλους πολλοὺς νὰ ἐμπνεύσει τὸ αὐτὸ αἶσθημα... Τὰ δὲ τέκνα του δὲν ἤρκειτο μόνον νὰ διδάσκωσιν οἱ διδάσκαλοι, ἀλλὰ καὶ αὐτοπροσώπως ἐδαπάνῃ τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου του, ὅτε μὲν διδάσκων αὐτὰ, ἄλλοτε δὲ ἐρευνῶν περὶ τῆς ἐπιδόσεώς των».³⁴ Ζώντας, λοιπόν, σ' ἓνα περιβάλλον ὅπου ἡ παιδεία λογιζόταν ὡς ὑψιστὸ ἀγαθὸ, μὲ τὴν βοήθεια τῶν δασκάλων καὶ τῆς φροντίδας τοῦ πατέρα του, ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης θὰ διαμορφώσει, σὲ πολὺ νεαρὴ ἡλικία, ιδιαίτερη διάθεση πρὸς τὴ μάθηση. Ἀναλαμβάνοντας ὁμοίως, ἀπὸ πολὺ νωρὶς — μόλις στὰ 16 του χρόνια — τὰ καθήκοντα τοῦ προκρίτου, δὲν θὰ μπορέσει νὰ ἀκολουθήσει συστηματικὲς σπουδές, ὅπως ἔγινε στὴν περίπτωση τοῦ μικρότερου ἀδελφοῦ του, τοῦ Ἰωάννη.³⁵

33. Τὸ σχολεῖο τῆς Κερπίνης καταστράφηκε στὴν ἐπανάσταση τῶν Ὀρλώφ. Ἀργότερα, στὰ 1830 οἱ κάτοικοι ζητοῦν ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση νὰ συσταθεῖ σχολεῖο καὶ νὰ σταλοῦν δάσκαλοι, πβ. Τρ. Ε. Εὐαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, τ. Α', Ἀθήνα 1936, σ. 359, καὶ σ. 335 - 336 γιὰ τὸ σχολεῖο τῶν Καλαβρῶτων καὶ τὸν Προκόπιο Οἰκονόμου ἀπὸ τῆς Κυθωνίας ποῦ ἦταν οἰκοδιδάσκαλος τῆς οἰκογένειας Ζαΐμη καὶ κατὰ τὸ 1829 διόρισθηκε στὸ σχολεῖο τῶν Καλαβρῶτων.

34. Ἄν. Γούδας, *ὁ.π.*, σ. 344.

35. Μαρτυρίες γιὰ τὴν «ὑπεροχὴν τῆς παιδείας» τοῦ Ἰωάννη Ζαΐμη, τὴν ἐπικοινωνία του μὲ τοὺς κύκλους τῶν λογίων τῆς εποχῆς, τὸ μεράκι του γιὰ πρόσκτηση βιβλίων ὑπάρχουν ἀρκετές. Ἦδη στὰ 1815 τὸν βρίσκουμε νὰ ἔχει ἐπαφὴς μὲ τὸν Παναγιώτη Σοφιανόπουλο καὶ τὸν βηλαρικὸ κύκλο (βλ. παρακάτω σημ. 38). Στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια, (1817 - 1819), τὸν συναντᾶμε ὡς συνδρομητὴ σὲ τρία «λόγια » βιβλία, γιὰ περισσότερο ἀπὸ ἓνα ἀντίτυπα (βλ. Φίλ. Ἡλιοῦ, *Τὸ ἀναγνωστικὸ γοῦδὸ στὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ : οἱ Συνδρομητές*, τ. Α', ἀρ. 3697, ὑπὸ ἐκτύπωση. Γιὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας Ζαΐμη βλ. ἀρ. 3695, 3696, 3698) καὶ ὡς συνεργάτη τοῦ περιοδικοῦ *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*. Στὸν τόμο τοῦ 1820, σ. 403 - 411, δημοσιεύεται ἡ «Διατριβὴ τοῦ περιφημοῦ Goguet [Ἄντ. Υἱὸς Goguet] περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Πλαγητῶν», μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ζαΐμη (πβ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, *Τὰ ἑλληνικὰ προεπαναστασιακὰ περιοδικὰ. Β'* «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος», 1811 - 1821, Ἀθήνα 1976, σ. 83, Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν/ΕΠΕ, ἀρ. 20). Ὅσο γιὰ τὴ δίψα του ν' ἀποκτήσει βιβλιοθήκη, μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τῆς ἐνέργειάς του ιδιαίτερα κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ἀποστολῆς του στὸ Λονδίνο, ὡς μέλους τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Δανείου· ἐνέργειες ποῦ ἔφτασαν μάλιστα ν' ἀποτελέσουν κι αὐτὲς ἀντικείμενο ἐπικριτικοῦ σχολιασμοῦ. Ἄν ὁ Ἀνδρέας Λουριώτης, πηγαίνοντας στὸ Παρίσι,

Κι αὐτὴ ἡ στέρηση ἐνδέχεται νὰ τοῦ δημιούργησε κάποια αἰσθήματα μειο-νεξίας στὸ παιδευτικὸ ἐπίπεδο. Ἔτσι, ἴσως, μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ κάπως ὑπερτονισμένη ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του βιογράφους ἔφεσή του πρὸς τὸ διάβασμα, μαρτυρία καὶ πληροφόρηση ποὺ προέρχονται, ἄλλωστε, ἀπὸ δικές του ὑποδείξεις.³⁶

Μὰ ἡ ἐξέταση γύρω ἀπὸ τὴν μόρφωση τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ προσπάθεια νὰ ἀναλυθοῦν τὰ κίνητρά του, ἔρχεται ἀπὸ ἄλλη σκοπιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ ἐκεῖνο ποὺ πιστοποιεῖ, ἀπὸ τὴν δική της ὀπτική, ἡ ἀρχαία ὀνοματοθεσία ὅπως τὴν ὄρισάμε παραπάνω. Ἀνεξάρτητα, λοιπόν, ἀπὸ τὸν βαθμὸ παιδείας, οἱ ἐπιλογές ποὺ κάνει ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης παρουσιάζονται ἄμεσα συσχετισμένες μὲ τὶς μεταβολές ποὺ συμβαίνουν στὸν ἐθνικὸ καὶ κοινωνικὸ βίο, στὰ χρόνια τῆς προετοιμασίας τοῦ Μεγάλου ξεσηκωμοῦ. Ὅμως, ἡ μελέτη τῆς συμπεριφορᾶς ἐνὸς ἀτόμου ἐνδιαφέρει τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα στὸ μέτρο ποὺ τὸ ἄτομο ἐκφράζει τὴ συλλογικὴ νοοτροπία, τὶς στάσεις καὶ συμπεριφορές τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας στὴν ὁποία ἀνήκει. Ἔτσι καὶ τὸ συγκεκρι-

δέχεται νὰ διεκπεραιώσῃ τὶς «παραγγελίες» τοῦ Ἰω. Ζ., (βλ. Λουκία Δρούλια, «Γύρω στὶς πρῶτες σολωμικὲς ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις», *Μνημόσυνον Σοφίας Ἀνωιάδῃ*, Βενετία 1974, σ. 388, σημ. 5) ὁ Ἰω. Ὀρλάνδος, καθὼς τὸν ἀντιμετωπίζει καὶ ὡς «ἀπεσταλ- μένον ἀπὸ τὸ ἐναντίον μας μέρος», δυσανασχετεῖ κι ὀλοένα τὸν μέμφεται : «Αὐτός, ἀδελ- φέ, ἦλθε διὰ νὰ ἐνδυσθῇ, νὰ γλεντίσῃ, νὰ σπουδάσῃ, νὰ κάμῃ βιβλιοθήκην καὶ ὅ,τι ἄλλο δυνηθῇ, μὲ τοὺς ξένους κόπους», (ἐπιστολὴ Ἰω. Ὀρλάνδου πρὸς Γ. Κουντουριώτη, 28 Ἰουλίου 1824, *Ἀρχαῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου 1821-1832 δημοσιευ- ὄμενα ἐπὶ Ἀντ. Αἰγροῦ*, τ. Γ', Ἀθήνα 1922, σ. 65. Παρόμοιες αἰτιάσεις διατυπώνονται καὶ σὲ ἄλλες ἐπιστολές, βλ. λόγου χάρι *ἔ.π.*, σ. 126, 226, 319). Τέλος, ἀναφορικὰ μὲ τὶς σπουδὲς τοῦ Ἰω. Ζ. στὸ ἐξωτερικὸ ἢ πληροφόρησή μας εἶναι ἀκόμα λιγοστὴ. Δύο μνεῖες ποὺ ἀφοροῦν σ' ἓναν νέο Ζαΐμη δὲν βοηθοῦν νὰ ταυτιστεῖ μὲ βεβαιότητα τὸ πρόσωπο καὶ γιὰ τὴν δὲν σημειώνεται βαπτιστικὸ ὄνομα καὶ γιὰ τὴν ἀπέχουν χρονολογικὰ μεταξὺ τους. Περιορίζομαι λοιπὸν ἐδῶ νὰ τὶς παραθέσω χωρὶς νὰ προχωρήσω τώρα σὲ λεπτομερέστερη ἐπεξεργασία τους. Ἡ μία μνεῖα προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῖ, ὁ ὁποῖος στὰ 1813 γράφει μὲ δυσφορία στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου ὅτι ὁ «Ζαΐμ Ζαΐμωγλους (πούλος)» τοῦ ἀπευθύνει συνεχῆ γράμματα καὶ ζητᾷ ἐπιμονὴ νὰ λάβῃ ἀπάντησιν (πβ. Ἀδαμάντιος Κοραῖς, *Ἀλληλογραφία*, ἐκδ. ΟΜΕΔ, τ. Γ', Ἀθήνα 1979, σ. 236, 238, 252). Ἡ δευτέρα περιλαμβάνεται σ' ἐπιστολὴ τοῦ Δημ. Μόστρα πρὸς τὸν Φάτιο Σωτήρη (7/19 Αὐγ. 1822), ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ ἀναγκαῖα ἐξοδα ἐνὸς σπου- δαστῆ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βολωνίας. «Ἠρώτησε», γράφει, [ὁ Δεσπότης, δηλ. ὁ μητρο- πολίτης Ἰγνάτιος] τὸν Ζαΐμην πῶσα ἐξῴδευεν εἰς Βονωνίαν, καὶ τὸν εἶπε δεκαοκτῶ μονέ- δας, καὶ ὅτι μὲ εἰκοσι μονέδας ἡμπορεῖ τὶς νὰ ζῆσῃ καλὰ, καὶ νὰ κάμῃ καὶ κἀνὲν φόρεμα). (βλ. Ἀρχεῖο Μόστρα, ΓΑΚ, Κ 125, τχ. Ε').

36. Βλ. ἐδῶ σημ. 30. Γιὰ τὴν μόρφωση τοῦ Α.Ζ. ἔχουν διατυπωθεῖ ἀντιφατικὲς ἀπό- ψεις. Ὁ Ε. Ι. Μάλαινος στὴν *MEE* σημειώνει ὅτι «ἐστερεῖτο μεγάλης μορφώσεως», ἐνῶ ὁ Π. Σινόπουλος, *Ἀνδρέας Λόντος*, Μέρος Α', 1789 - 1824, Πειραιῶς 1927, σ. 21 τὸν ἀπο- καλεῖ «λογιάτατον», κρίνοντας ἀπὸ τὴν ἔκφραση «πρὸς Διὸς τοῦ φίλιου» ποὺ χρησιμο- ποιεῖ σ' ἐπιστολὴ του.

μένο μας παράδειγμα μπορεί να χρησιμεύσει ως ένδειξη για τις συντελούμενες μεταλλαγές.

Ἐνδειξη, ὥστόσο, ἡ ὁποία στή μορφή αὐτή, μοιάζει ν' ἀποτελεῖ ξεχωριστό, μεμονωμένο δείγμα στό χώρο τῆς ἡγετικῆς ομάδας στήν Πελοπόννησο.³⁷ Ἄν, ἀπό μόνη της, δέν ἐπαρκεῖ γιά νά τεκμηριώσῃ γενικότερα φαινόμενα ἀλλαγῆς, συνδυαζόμενη μέ ἄλλες μαρτυρίες διαφωτισμοῦ — τὰ ἐνδιαφέροντα, λόγου χάρι, τοῦ Ἀνδρέα Λόντου, τοῦ Ἀνδρέα Καλαμογδάρτη καί τοῦ Θεοχάρη Ρέντη γιά τὸ θέμα τῆς γλώσσας καί τῆ σχετικῆ ἐπικοινωνία τους μέ τὸν Βηλαρά³⁸ — μπορεί κάπως πιό εὐγλωττα νά φωτίσει τίς διαφοροποιήσεις πού παρατηροῦνται, κατὰ τῆ χρονικῆ ἐκείνη στιγμή, στήν παραδοσιακῆ κοινωνία τῶν προκρίτων. Ἐξάλλου, ἐντοπισμένη στήν Ἀχαΐα, παρουσιάζει μιὰ παρέκκλιση πού εὐκόλα μπορεί νά ἐρμηνευθεῖ καί ἀπό τὰ ἄλλα, τὰ παράλληλα ἱστορικὰ φαινόμενα πού συμβαίνουν στήν περιοχῆ. Οἱ ἀδξημένες ἐμπορικῆς δραστηριότητες, ἡ ἐμπορευματοποίηση τῆς παραγωγῆς, ἡ συγκέντρωση τοῦ πελοποννησιακοῦ ἐμπορίου, στό μεγαλύτερό του ποσοστό, στήν Πάτρα,³⁹ ἔδρα τότε ὄλων τῶν ξένων προξενεῶν — θυμίζω ἀκόμα ἐδῶ τῆ συμμετοχῆ τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη σέ ἐμπορικῆ ἐταιρεία, στήν Πάτρα τὸ 1814⁴⁰ — προκαλοῦν τροποποιήσεις στόν οἰκονομικὸ τομέα, μέ τίς ἀντίστοιχες συνέπειες στήν κοινωνικῆ καί πνευματικῆ ζωή. Εἶναι φυσικό, λοιπόν, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς νέας γενεᾶς, ἄνθρωποι γύρω στὰ εἰκοσιπέντε τους χρόνια, ἔχοντας ὑποδομὴ δεκτικῆ, νά ἐπηρεάζονται ἀμεσότερα ἀπὸ τίς ἀλλαγές καί νά μετέχουν ζωηρότερα στίς νέες διαδικασίες.

37. Καί ἐδῶ μιὰ πρώτη ἀναζήτηση πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ δέν παρουσιάζει ἐμφανεῖς διαφοροποιήσεις στήν ἐθμικὴ παράδοση. Δειγματοληπτικὰ ἀναφέρονται οἱ οἰκογένειες τῶν Δεληγιάννη, Σισίνη, Νοταρά, Μαυρομιχάλη ὅπου ἡ καθιερωμένη συνήθεια παραμένει ἀναλλοίωτη. Φυσικὰ ἡ τεκμηρίωσή μας δέν εἶναι καθόλου ἐξαντλητικῆ.

38. Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου, *Ἐπιστολαὶ διαφόρων...*, σ. ρλβ' - ρλγ'. Στὸν ἴδιο κύκλο ἐντάσσεται καί ὁ Ἰωάννης Ζαΐμης ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐπιστολῆ τοῦ Παναγιώτη Σοφιανόπουλου ἀπὸ τὸ Σοποτό, 3 Μαΐου 1815, στὸν Θεοχάρη Ρέντη στήν Κόρινθο ὅπου γίνεται μακρὸς λόγος γιά γλωσσικὰ θέματα, ὁ.π., σ. 226.

39. Πβ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Συγκυρία καί ἐμπόριο στήν προεπαναστατικῆ Πελοπόννησο, 1793 - 1821*, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1980, σ. 60.

40. Λουκία Δρούλια, «Ἡ ἐμποροεταιρεία» τῶν ἀδελφῶν Ζαΐμη, Παν. Χειλόπουλου καί Σπ. Κανέλου, Πάτρα 1814 - 1816», ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Πρακτικὰ τοῦ Β' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, Πάτραι 25 - 31 Μαΐου 1980, τ. Γ', Ἀθήνα 1981 - 1982, σ. 371 - 379.

ΤΟ ΕΓΓΡΑΦΟ

Δίφυλλο 0,22 × 0,19

φ. 1r

- 1813: 18 μαιου έσταιφανωθήκαμε
1816: 22 ήανουαρίον έγενηθι ή κατήνα ήμε
ρα σαβατω εις τής πενται ήορα την
όποια έβατησεν όδεσπότης
1817: 1 ήανουαρίον έγαινηθι ήαντηροπι ήμε
ρα δευταιρα την όποιαν έβατησεν
όθηωστης κέρπαναγιοτακίς
1819: 21 φευροναρίον έγενήθι ήανδρομάχη ήμέ
ρα παρασκεβη την όποι/αν
έβατησεν όκυρπαναγιοτακίς | φλόκας
1820: 6 μαι(ου) έγενηθι όηοάνης θρασιβούλης
ήμέρα πεμπτη τόν όποίων έβαπτη
σεν όδεσπότης
1822: 29 όκτωβρί(ου) έγενοιθη όθρασι/βούλος
ήμερα κυριακί

φ. 2v

(χειρόγραφη σημείωση Θρασυβούλου Ζαΐμη :)
Αηξιαρχικαί σημειώσεις άδελφών Ζαΐμη